

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЛІДЧИХ ПОМИЛОК У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто судові помилки й фактори, що впливають на їх виникнення. Визначено види трансформації помилок при прийнятті тактичних рішень слідчим у судові помилки. Проаналізовано роль і значення внутрішнього переконання судді в трансформації слідчих помилок.

Ключові слова: трансформація помилок, судова помилка, внутрішнє переконання судді.

У процесі розгляду матеріалів кримінального провадження в суді можуть бути встановлені помилки, допущені слідчим при прийнятті тактичних рішень. Зазначені помилки впливають на оцінювання судом доказів, зібраних при проведенні слідчих дій. У системі доказів, сформованій при розслідуванні злочинів, виявлені в ході судового слідства помилки сприймаються залежно від їх впливу на цілісність цієї системи. Сприйняття (несприйняття) даної помилки та здійснення на її основі судової – суть трансформації помилок при прийнятті тактичного рішення в судову помилку. Наявність судових помилок у кримінальному судочинстві негативно впливає на ефективне здійснення правосуддя.

Окремі питання дослідження слідчих і судових помилок ми знаходимо в роботах таких учених, як: Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, А. Д. Бойків, В. І. Влазов, Н. Л. Гранат, Г. А. Зорін, Н. І. Клименко, А. Д. Назаров, А. Б. Соловйов, С. А. Шейфер та інших, проте окремі сторони цієї проблеми до сьогодні залишилися не розглянутими.

Так, нерозробленість поняття видів і ступенів трансформації помилок¹ слідчого при прийнятті тактичних рішень у судові помилки потребує вирішення.

Розгляд цієї проблеми необхідно почати з розгляду судових помилок, що дозволить визначити наявність можливості трансформації тактичних помилок слідчого в судові. Як правило, уявлення про судову помилку формується після встановлення факту невідповідності постановленого вироку обставинам учиненого правопорушення, особі злочинця та наслідкам, що мають місце.

Судова помилка може виникнути при поєднанні різних факторів, часто взаємопов'язаних між собою, установа яких можливе тільки стосовно конкретного вироку. Фактори, які можуть бути визначені, як джерела виникнення судових помилок, належать до різних стадій кримінального судочинства. Значна їх кількість має місце на етапах судового слідства та постановлення вироку, у вигляді недоліків і упущень судді. Виникненню судових помилок сприяють такі чинники, як: а) особливості психологічної характеристики судді; б) його уявлення про суспільну небезпеку вчиненого правопорушення; в) протидія з боку зацікавлених осіб та ін. На виникнення судових помилок впливають також тактичні помилки слідчого, допущені на досудовому слідстві.

Співвідношення помилок, допущених судом і тактичних помилок слідчого неоднозначне. Такі помилки в певних ситуаціях можуть існувати паралельно. Наприклад, тактичні прорахунки слідчого при проведенні допиту свідка-очевидця правопорушення жодним чином не пов'язані з помилкою судді при посиленні у вирок на статті кримінально-процесуального закону. У той самий час тактична помилка слідчого може стати помилкою судді, який, наприклад, у силу різних факторів (прийняття версії слідчого; емоційного стану, від наслідків правопорушення та ін.) приймає (не приймає) його позицію.

Судова помилка, допущена при винесенні вироку і не пов'язана з помилками слідчого, може виникнути через помилки допущені в ході судового слідства. На думку Р. С. Белкіна, ці помилки, іменовані «діяльними», можуть бути такими:

- учинення дій для одержання інформації, у якій немає потреби;
- призначення без достатніх підстав повторних судових експертиз;

¹ Використовувані нами поняття «помилка при прийнятті тактичного рішення» та «тактична помилка» є поняттями, близькими за змістом. Фактично помилка при прийнятті тактичного рішення призводить до тактичної помилки, що дозволяє нам використовувати обидва поняття при дослідженні трансформації цих помилок у судові.

- невстановлення важливих для справи обставин при дослідженні доказів;
- помилково обраний порядок дослідження доказів;
- хибні уявлення суду про можливості судових експертиз;
- доручення проведення експертизи некомпетентному експерту;
- задоволення необґрунтованих клопотань, заявлених сторонами¹.

Наведений перелік так званих «діяльних» судових помилок не є вичерпним. За необхідності він може бути розширений помилками при проведенні: допитів обвинуваченого, потерпілого, свідків та експерта; при пред'явленні для впізнання; при проведенні огляду на місці та ін. Крім цього, судова помилка може полягати в порушенні кримінального закону, що виражається в неправильній кваліфікації інкримінованого особі діяння або в неправильно обранні виду й міри покарання.

Безліч судових помилок передбачає їх поділ на певні групи, залежно від джерела походження. Стосовно цього являє інтерес класифікація судових помилок розпочата А. Д. Назаровим. Уважаємо, що цю класифікацію необхідно навести без скорочень у повному обсязі для всебічного розгляду видів трансформації тактичних помилок слідчого в судові. За його поданням усі судові помилки можна поділити на три групи:

1. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі ні об'єктивно, ні суб'єктивно не могли вплинути ні слідчий, ні прокурор (наприклад, порушення таємниці нарадчої кімнати, помилки в складанні вироку, несправедливе призначення покарання тощо).

2. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі вплинули помилки слідчого, прокурора. Цих помилок суддя об'єктивно мав можливість уникнути, але з різних причин (поспіх, недбалість, поверховий підхід до вивчення справи й аналізу доказів тощо) у ході судового розгляду не уникнув, і ці помилки стали судовими помилками.

3. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі вплинули помилки слідчого, прокурора, але при розгляді кримінальної справи в суді суддя не мав об'єктивної можливості їх уникнути – вони були встановлені на ревізійних стадіях кримінального процесу (наприклад, слідчий проігнорував заяву підозрюваного про те, що до нього застосовувалися недозволені методи, і він щодо частини епізодів злочину обмовив себе. Суддя отримав від прокурора для розгляду кримінальну справу, де всі епізоди звинувачення в належному процесуальному порядку були підтверджені різними доказами, а підсудний у ході судового засідання не робив жодних заяв про застосування щодо нього насильства)².

Зазначена класифікація судових помилок дозволяє дійти висновку про те, що помилки слідчого, допущені на досудовому слідстві, в одному випадку сприймаються судом, а в другому – не сприймаються з об'єктивних

¹ Див.: *Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня* / Р. С. Белкин. — М.: Норма, 2001. — С. 193.

² Див.: *Назаров А. Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда* / А. Д. Назаров. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — С. 323.

причин. Однак і в одному і в другому випадках помилки слідчого трансформуються в помилки суду, які проявляються у висновках про винність особи та в обвинувальному вирокі. Таке тлумачення трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки дозволяє припустити наявність в її основі як суб'єктивних, так і об'єктивних ознак. Це впливає з помилковості підсумкового рішення суду – вироку, незалежно від того, мав чи не мав останній можливість уникнути трансформації тактичної помилки слідчого в судову.

Диференціація трансформації тактичних помилок слідчого в судові, залежно від суб'єктивних і об'єктивних ознак, дозволяє виділити такі її види: 1) сприйняття судом позиції слідчого та прийняття ситуації, що склалася в повному обсязі; 2) сприйняття судом позиції слідчого та прийняття ситуації частково; 3) несприйняття судом позиції слідчого в ситуації можливого виявлення допущеної слідчим помилки; 4) несприйняття судом позиції слідчого в ситуації неможливого виявлення допущеної слідчим помилки.

Наведені види трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки дають уявлення про можливі ситуації, за яких тактичні помилки слідчого змінюють свій статус і стають судовими. Ступінь трансформації зазначених помилок уключає певний обсяг помилок слідчого, що знаходить своє відображення в рішеннях суду.

Розглянемо кожен з названих видів трансформації більш детально.

Суть першого виду трансформації полягає в тому, що тактична помилка слідчого виявляється в ході судового розгляду. При цьому суд, сприймаючи позицію слідчого, який допустив помилку, робить дії, спрямовані на її усунення, проте помилка слідчого все ж трансформується в судову. Тут ми спостерігаємо низький ступінь трансформації, у зв'язку з прийняттям судом дій з усунення виявленої помилки. Прикладом може бути допущена помилка при обранні слідчим місця допиту неповнолітнього свідка, яка негативно вплинула на встановлення з ним психологічного контакту і, як наслідок, на встановлення фактів, що мають значення для розслідування. Суд, приймаючи позицію слідчого, уживає заходів щодо усунення допущеної помилки. У результаті помилка слідчого мінімізується, проте все ж залишається й знаходить своє відображення у вирокі.

Суть другого виду трансформації полягає в сприйнятті судом позиції слідчого та усуненні допущеної тактичної помилки (помилки) слідчого в якійсь частині. При цьому сприйняття позиції слідчого не дозволяє суду усунути виявлену помилку в повному обсязі з об'єктивних причин і якась її частина або інші помилки залишаються й трансформуються в судові. Прикладом є поставлення питань експерту, які не достатньо деталізують суть дослідження. Допит експерта в судовому засіданні дозволяє усунути цю помилку слідчого. Однак неусунення іншої помилки (наприклад, помилки при упакуванні слідчим об'єктів для дослідження), сприяло допущенню судової помилки. Тут ми спостерігаємо середній ступінь трансформації, у зв'язку з частковим усуненням помилки слідчого, при тому, що її частина залишається неусунутою та трансформується в судову.

Суть третього виду трансформації полягає в несприйнятті позиції слідчого з суб'єктивних причин, які не дозволили судді в процесі аналізування матеріалів кримінального провадження та при проведенні судового розгляду виявити тактичну помилку слідчого (наприклад, унаслідок впливу на суддю психологічної характеристики особи злочинця). Основною ознакою зазначеного виду трансформації є наявність можливості в суду виявити цю помилку. Кінцевим результатом трансформації є відображення помилки слідчого у вирок у вигляді судової помилки. Трансформація цього виду має високий ступінь, що зумовлено переходом тактичної помилки слідчого в судову помилку в повному обсязі.

Суть четвертого виду трансформації полягає в несприйнятті судом позиції слідчого з об'єктивних причин, які не дозволили виявити тактичну помилку слідчого, і запобігти її трансформуванню в судову. Прикладом може бути обмова обвинуваченим самого себе на досудовому слідстві та в суді. Слідчий допустив тактичну помилку, не з'ясувавши в повному обсязі всі обставини вчиненого правопорушення. Суд не виявив помилку з об'єктивних причин, обвинувачений не зізнався в обмові. Тактична помилка слідчого перетворилася на судову помилку з високим ступенем трансформації.

Аналізуючи зазначені види трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки, ми виявляємо схожість у джерелах першого, другого й третього видів. Основна ознака – наявна можливість у суду виявити тактичну помилку слідчого та не допустити її трансформації в судову помилку. Як видається, значне місце серед джерел такої трансформації займає суб'єктивний стан особи, яка здійснює судове слідство та формує вирок. Суб'єктивне ставлення судді до помилок слідчого впливає на його внутрішнє переконання при оцінюванні доказів.

Дослідження доказів у процесі судового розгляду та встановлення їх віднесення до предмета доказування здійснюється виходячи з переконання суду в їх істинності. Психологічно процес формування внутрішнього переконання судді починається з аналізування інформації про предмет пізнання. Так, стосовно ситуацій, пов'язаних із розглядом матеріалів кримінального провадження в суді цей процес починається на стадії підготовки до судового розгляду, при вивченні судом отриманих матеріалів. При цьому суддя, сприймаючи зібрані слідчим докази, формує ймовірнісну модель правопорушення, яка повністю або частково знаходить своє підтвердження при аналізуванні поданих матеріалів. При провадженні судового слідства переконання в правильності припущень спростовується чи підтверджується, наближаючись до істинного. Формуючись на даних аналізування отриманої інформації, внутрішнє переконання судді, будучи достовірним, уключає в себе судження як єдино можливе.

Зв'язок «внутрішнього переконання судді» й «достовірності доказів» є прямо пропорційним, чим більша достовірність доказів, тим більш значним стає внутрішнє переконання судді. Так, на думку А. Л. Ривліна, судді визнають певний доказ достовірним або недостовірним, таким, що має те або інше

значення для даної справи залежно від того, чи переконує він їх у своїй достовірності¹.

Отже, формуючись при дослідженні доказів, внутрішнє переконання судді сприяє прийняттю або неприйняттю ним позиції слідчого з тих чи інших питань. «Істинність знань» про злочин у свідомості судді внаслідок трансформації тактичних помилок слідчого, може сприяти неправильному тлумаченню фактів, установлених при проведенні судового слідства. Рішення, що приймаються судом, зумовлені внутрішнім переконанням, які у своєму змісті можуть бути помилковими внаслідок впливу тактичних помилок слідчого. Це припущення зумовлює висновок про нерозривний зв'язок рішень, які приймаються судом і тактичних рішень слідчого. Сполучною ланкою в даному випадку є внутрішнє переконання судді, що містить суб'єктивну оцінку тактичного рішення слідчого, і модель свого рішення як єдино правильного. Цей висновок ґрунтується на тому, що за своєю сутністю категорія «внутрішнє переконання» є суб'єктивно впевненістю у відповідності суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючим обставинам і фактам².

Внутрішнє переконання слідчого, яке знаходиться в основі прийняття тактичного рішення, уключає знання, отримані ним при оцінюванні доказів. Ця оцінка має попередній характер. Остаточне ж оцінювання доказів здійснюється суддею на підставі внутрішнього переконання³. Такий підхід до розгляду співвідношення внутрішнього переконання слідчого та внутрішнього переконання судді дозволяє дійти до визначення механізму трансформації помилок слідчого при прийнятті тактичних рішень у судові.

Внутрішнє переконання особи, яка приймає юридично важливі рішення в кримінальному судочинстві, має свою структуру. Являє інтерес розгляд думок учених щодо структури внутрішнього переконання при прийнятті рішень. Так, на думку В. О. Коновалової, до структури внутрішнього переконання особи входить: а) аналіз вихідного матеріалу (відомостей, фактів, доказів); б) оцінювання кожної з його складових; в) синтез результатів аналізу як сукупності отриманих даних; г) його оцінювання як основа переконання⁴.

Розглядаючи проблеми формування суддівського переконання, Ю. М. Groшевий виділяє в структурі суддівського переконання три аспекти: гносеологічний, психологічний та етичний⁵. Дещо інший підхід до визначення структури внутрішнього переконання слідчого ми спостерігаємо в О. Р. Ратинова, який виділяє в структурі: знання; віру в правильність цього

¹ Див.: Ривлин А. Л. Пересмотр приговоров в СССР / А. Л. Ривлин. — М. : Госюриздат, 1958. — С. 207–213.

² Див.: Коновалова В. Е. Внутреннее убеждение: проблемы следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. — Х. : Право, 2005. — Вип. 5. — С. 13.

³ Див.: Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. — М. : РИО Академии наук СССР, 1958. — С. 182.

⁴ Див.: Коновалова В. Е. Указ. праця. — С. 13.

⁵ Див.: Groшевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Groшевой. — Х. : Вища шк., 1975. — С. 14.

знання; вольовий стимул, що спонукає до певних практичних дій¹. При розгляді названих підходів до визначення структури внутрішнього переконання спостерігається подібність позицій зазначених авторів щодо його змісту, незважаючи на відмінності у викладенні окремих елементів.

За загальним правилом внутрішнє переконання ґрунтується на інтерпретації доказової інформації, яка є в наявності. У той самий час на формування внутрішнього переконання впливають різні комплекси суб'єктивних і об'єктивних факторів, які притаманні особі в процесі пізнання – формування її внутрішнього переконання. Так, на думку деяких авторів, до суб'єктивних факторів належать: психічний стан суб'єкта; його характер і темперамент; здатність до вирішення розумових завдань; життєвий та професійний досвід; рівень конформності; емоційний стан. До об'єктивних – вплив зовнішнього середовища; складність і небезпека вчиненого злочину; особа злочинця; гендерна належність². Названі фактори, на нашу думку, можуть бути джерелами трансформації помилок слідчого при прийнятті тактичних рішень у судові помилки, у зв'язку з їх впливом на формування внутрішнього переконання судді при оцінюванні доказів.

У юридичній літературі суб'єктивні та об'єктивні чинники досліджуються різними вченими, тому найбільш детально розглянемо деякі з них, зокрема, вплив гендерної належності судді на формування його внутрішнього переконання. Гендерна належність³ судді, пов'язана зі сприйняттям учиненого злочину, може мати вплив на формування його внутрішнього переконання та сприяти трансформації тактичних помилок слідчого в судові. Досліджуючи суддівське переконання як цілісну характеристику стану свідомості судді, Ю. М. Грошевий акцентує увагу на ламанні в його переконанні своєрідності психічного складу, соціальних властивостей особистості, її установок⁴. Виникає питання про можливість впливу на формування внутрішнього переконання судді таких соціальних понять, як: суддя-мати; суддя-дочка; суддя-сестра; суддя-батько та ін. Однозначної відповіді на це питання ми не знайдемо, проте відмінності в психологічних типах суддів, їх соціальному статусі, професійному досвіді – дозволяють зробити висновок про наявність такої можливості. Відображення «чуттєвого переживання одержаних при розслідуванні результатів»⁵ у формуванні суддівського переконання, виявляється у вигляді емоційного забарвлення, пов'язаного зі статевою належністю судді. Співпереживання та внутрішня підтримка учасників процесу чоловіком-суддею і жінкою-суддею можуть бути неоднаковими, у зв'язку з їх соціальним статусом, їх гендерною належністю.

¹ Див.: Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. — М. : Изд-во Высшей школы МООН СССР, 1967. — С. 142.

² Див.: Коновалова В. Е. Указ. праця. — С. 14–16.

³ Термін «гендер» уживається для позначення соціально-біологічної характеристики, за допомогою якої визначаються поняття «чоловік» і «жінка» (див.: Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — С. 9).

⁴ Див.: Грошевой Ю. М. Указ. праця. — С. 16.

⁵ Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник для вузов / В. Л. Васильев. — [5-е изд., доп. и перераб.]. — СПб. : Питер, 2008. — С. 622.

Для підтвердження викладеного наведемо відому статистику в цивільному судочинстві при розгляді справ про встановлення місця проживання дитини після розірвання шлюбу. Так, за законодавством про шлюб і сім'ю батьки мають рівні права. У той самий час у 95 % випадків після розірвання шлюбу діти залишаються з матір'ю. Виникає запитання: Чи не тому це відбувається, що більшість суддів – жінки та матері з переконанням, що тільки мати може дати дитині необхідне виховання? Ми поділяємо це твердження.

Окремі приклади впливу гендерної належності судді на формування внутрішнього переконання спостерігаються й при розгляді матеріалів кримінальних проваджень, наслідком якої є помилки в постановлених вироках. Як видається, гендерна належність може впливати на формування внутрішнього переконання судді в тих випадках, коли наявні в нього соціальні установки превалюють над професійною спрямованістю, що включає в себе єдність морально-вольових та інтелектуальних якостей⁶.

Розгляд видів трансформації помилок слідчого, допущених при прийнятті тактичних рішень, у судові помилки дозволяє сформулювати теоретичні положення, використання яких сприятиме новим дослідженням у цій сфері. Крім цього, розгляд питань трансформації помилок слідчого в судові є основою для розроблення практичних рекомендацій із попередження зазначених помилок.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ОШИБОК В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Буллук О. Ю.

Рассмотрены судебные ошибки и факторы, влияющие на их возникновение. Определены виды трансформации ошибок при принятии тактических решений следователем в судебные ошибки. Проанализированы роль и значение внутреннего убеждения судьи в трансформации следственных ошибок.

Ключевые слова: трансформация ошибок; судебная ошибка; внутреннее убеждение судьи.

TRANSFORMATION OF INVESTIGATION ERRORS IN CRIMINAL LEGAL PROCEEDINGS

Bululukov O. Yu.

The article deals with the notion of a judicial error which is referred to as an inconsistency between the verdict and the situation of the committed offense, the person of the offender and the eventual consequences. It also enumerates factors that may result in judicial errors and they include the following: peculiarities of the judge's psychological traits; the judge's perception of the public danger that the committed crime may have; obstructions from potential stakeholders'; the

⁶ Див.: Грошевой Ю. М. Указ. праця. — С. 38.

investigator's tactical errors that were made at the pre-trial investigation stage. The article suggests two classifications of judicial errors. It also describes the notion of the judge's «inner conviction» and determines its role in the emergence of the transformation of errors. The article specifies that the formation of inner convictions is influenced by subjective and objective factors. Subjective factors include: the subject's mental state; character and temperament; aptitude of solving intellectual tasks; life and professional experience; conformity level; emotional state. Objective factors include: the influence of the environment; the severity and danger of the committed crime; the criminal's identity. The article is the first to describe the notion of the judge's «gender» and its influence on making court decisions.

Keywords: transformation of errors, judicial error, judge's inner conviction.